

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

УДК 261.5 (477.51)

Данило Рига

●

НОВГОРОД-СІВЕРСЬКА ЄПАРХІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ У ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОМУ ТА ОСВІТНЬОМУ ЖИТТІ ПІВНІЧНОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ ХVІІІ ст.

У статті йдеться про господарську та культурно-просвітницьку діяльність Новгород-Сіверської єпархії (1785-1797).

Ключові слова: *Новгород-Сіверська єпархія, монастирі, православна церква.*

Новгород-Сіверський завжди відігравав важливу роль у суспільно-політичному житті Північного Лівобережжя [1, С.18]. Він мав свою поважну культурно-освітню історичну традицію [2, С.48]. Як відомо, 1782 р. колишню Гетьманщину було розподілено на три намісництва: Київське, Чернігівське і Новгород-Сіверське. Старе і тихе сотенне місто Новгород-Сіверський фактично стало центром Північної Гетьманщини – Новгород-Сіверського намісництва. У його межах опинились обидві колишні столиці гетьманської України, стара – Батурин, з його історичними традиціями українського державництва, і нова – Глухів, з його впливовою українсько-російською бюрократією і досить помітними тенденціями до відновлення гетьманської держави [3, С.146].

Новостворені адміністративні установи Новгород-Сіверського намісництва формувалися головним чином із місцевої еліти. Поява значної кількості впливових урядовців, видатних українських діячів сприяла поживанню громадського життя Новгорода-Сіверського, перетворенню його на значний культурно-політичний центр Північної Гетьманщини [4, С.3]. Не дивно, що тут гуртуються українські політичні й культурні діячі того часу. Першим губернатором намісництва став колишній генеральний суддя І. В. Журман, посаду віце-губернатора зайняв генеральний писар В. Туманський. Перетворення відбувались не лише у суспільно-політичному, а й у релігійному житті регіону. У зв'язку з новим адміністративно-територіальним поділом у березні 1785 р було створено Новгород-Сіверську єпархію. До її складу увійшли одинадцять повітів: Глухівський, Конотопський, Коропський, Кролевецький, Мглинський, Новгород-Сіверський, Новомістський, Погарський, Соницький, Стародубський, Суразький.

Очолити новостворену єпархію Переяславський єпископ Іларіон. Імператриця Катерина II наказала „перевести Єпископом в Новгород-Северский именованъ его Новгородско-Северским и Глуховским.” [5, Арк.1]. До Новгорода-Сіверського перебралися й інші відомі церковні діячі – Володимир Сокальський, Мелхиседек Значко-Яворський, Варлаам Шишацький та ін. Усі вони були членами патріотичного гуртка, який існував у 1780-1790 рр. у Новгороді-Сіверському [6, С.77]. 28 квітня 1785 р. преосвященний Іларіон з Переяслава дав завдання Глухівському Петропавловському архімандриту Мельхиседеку Значко-Яворському зібрати інформацію про кількість монастирів. З отриманих свідчень дізнаємось, що на час засну-

© Рига Данило В'ячеславович – пошукувач кафедри історії та археології Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка.

вання Новгород-Сіверського єпархія мала п'ятнадцять чоловічих та сім жіночих монастирів [7, С.322].

Після заснування Новгород-Сіверської єпархії одразу ж створюється церковний орган управління й суду – духовна консисторія. Новгород-Сіверська духовна консисторія була утворена 6 червня 1785 р. у відповідності з указом Катерини II „Про утворення єпархій у намісництвах.” [8, С.244]. Указ повелівав єпископу Іларіону „По Спасо-Северському наместничеству все монастыри и церкви в свою паству принять со всем имуществом по прежним описным книгам.” [9, Арк.15]. Відтепер під оруду Іларіона переходили монастирі та церкви, які раніше належали до Київської і Чернігівської єпархій. Консисторію та семінарію мали утримувати з доходів та вотчин монастирів.

Достатньо швидко при вступі преосвященного Іларіона на Новгород-Сіверську єпархію сталася переміна в утриманні архієрейських будинків і монастирів трьох Малоросійських єпархій – Київської, Чернігівської та Новгород-Сіверської. За указом Катерини II 10 квітня 1786 р. відбувається секуляризація. З цього часу архієрею Новгород-Сіверської єпархії з будинком, прислугою і духовній дикастерії виділялося сума у розмірі 5900 рублів.

Унаслідок введення штатів у Новгород-Сіверській єпархії 15 монастирів було закрито і перетворено на парафіяльні церкви, яким залишено мінімум церковного майна. Новгород-Сіверський Спасо-Преображенський монастир став кафедральним, а його колишній архімандрит Євстафій Пальмовський був відправлений на пенсію і оселився у Києво-Печерській лаврі [10, С.139-140].

Монастирі отримували суми згідно з їх класом. Монастирю першого класу – Батуринському Миколаївському – надавалася сума у розмірі 956 р. 30 коп. Двом монастирям другого класу – Глухівському Петропавловському і Харлампіївському Гамаліївському – надавалася сума 1511 р. 90 коп. Монастирю третього класу – Миколаївському Батуринському – виділялось 956 руб. 30 коп. Жіночому монастирю третього класу – 525 р. 60 коп. Усього на Новгород-Сіверську єпархію влада виділяла суму 12 405 руб. 70 коп. [11, Арк.2.]

Найзначимішими монастирями Новгород-Сіверської єпархії були: Глухівський Петропавлівський, Гамаліївський Харлампіївський, Батуринський Миколаївський, Максаківський, Глухівський Успенський, Новгород-Сіверський Спасо-Преображенський. Кожен з них заслуговує на належну увагу.

Глухівський Петропавлівський монастир розташовувався поблизу с. Будищі Глухівського району Сумської області, за 24 км від м. Глухова, на правому високому березі р. Клевень. Він належить до пам'яток архітектури українського бароко. Час заснування невідомий (за деякими даними – 1230 р.). У 1695 р. на замовлення Данила Туптала «записний государів майстер кам'яної справи Матвій Єфимов» розпочав тут будівництво мурованого Петропавлівського собору, освяченого в 1697 р. На початку XVIII ст. у обителі споруджено трапезну з теплою церквою Успіня Богородиці (на кошти полковника М. Миклашевського), у 1712 р. – надбрамну Михайлівську церкву, 1795 р. – два корпуси братських келій та огорожу.

У 1769-1772 рр. архімандритом монастиря був Давид Нащинський – професор Київської академії, учений, який ознайомив Європу з творами Феодана Прокоповича. З 1781 р. наставником Глухівського Петропавловського монастиря був архімандрит Мельхиседек Значко-Яворський. Йому довелося передавати монастирські володіння у державне відомство.

Гамаліївський Харлампіївський монастир був зведений у с. Гамаліївці (тепер Шосткинського району Сумської області) біля збудованої 1702 р. на кошти генерального осавула А. Гамалії мурованої церкви Харлампія. У 1713 р. на місці скиту на кошти гетьмана І. Скоропадського та його дружини А. М. Маркович розпочато будівництво родового монастиря. Центральна споруда – п'ятибанний собор Різдва Богородиці (1735 р.). Первісно монастир діяв як жіночий, з 1733 р. – чоловічий. Неодноразово горів, зокрема 1738 р. Наставником Гамаліївського монастиря був з 1770 р. по 1785 р. архімандрит А.Почека. Наступним наставником з 1785 р. по 1789 р. був архімандрит І.Островський, який передавав майно монастиря у державне відом-

ство [12, С.51-52]. Після великої пожежі 1794 р. закритий і відновлений 1827 р. як жіночий.

Батури́нський Миколаївський монастир був заснований за часів Київської Русі на березі р. Сейму біля сучасного с. Осіч Бахмацького району. Свою назву отримав від міста Бату́рин [13, С. 267]. Час заснування монастиря невідомий. Скоріше за все монастир був заснований ще до „татарщини” [14, С.269]. У середині XIII ст. обитель зруйновано і відновлено тільки на початку XVII ст. У 1680 р. на кошти генерального судді І. Домонтовича у монастирі зведено мурований Миколаївський собор – хрещатий, дев’ятидільний, п’ятибанный, у традиціях українського бароко, але він не зберігся. З монастирем пов’язана діяльність українського і російського письменника, церковного і культурного діяча Данила Туптала (Димитрія Ростовського). У 1682-1683 рр. він був ігуменом монастиря, у 1690-1692 рр. у келії поруч із монастирем працював над створенням «Житій святих». При монастирі була бібліотека. Велика кількість книг польською мовою втрачена у XVIII ст.

На початку XVIII ст. Крупицький монастир був добре укріплений, проте під час воєнних дій 1708-1709 рр. його було пошкоджено.

У 1709-1712 рр. посаду ігумена Крупицького монастиря посів відомий гравер початку XVIII ст. Іван Мигура (в чернецтві з 1706 р. – Іларіон). Уродженець Києва, після закінчення Києво-Могилянської академії І. Мигура був запрошений для виконання художніх робіт у Софійській монастир, де згодом прийняв чернецтво. У 1702-1703 рр. викладає граматику в академії, у 1703-1704 рр. – поезику. У 1704 р. його посвячено на архідиякона, у 1709 р. переведено з Києво-Печерської лаври ігуменом у Крупицький монастир. І. Мигура виконував гравюри на міді у вигляді панегіричних текстів або портретів поважних осіб. Цікаво, що у монастирі все було у загальному користуванні. За відомістю 1755 р., у монастирі, крім ігумена, були намісник, економ, 5 ієромонахів, 7 ієродияконів, 10 монахів службових, 2 лікарських [15, С.271-272].

Представляють інтерес настоятелі монастиря. З 1776 р. архімандритом стає Володимир Сокальський, колишній ієромонах Запорозької Січі та член консисторії. При ньому граф Розумовський у 1777 р. дав обителі 3000 р., крім цього, розпорядився кожен рік надавати монастирю 100 р. і 200 пудів муки. У 1790 р. архімандрит Володимир Сокальський втратив зір та був відправлений на пенсію. Наступним ігуменом монастиря став Платон Романовський. Преосвященний Іларіон писав про нього Синоду: „ректор Новгород-Северской семинарии, учитель богословия и член дикастерии иєромонах Платон достоин не только игуменской должности, по своим трудам заслуживает и архимандричего чина.” Але в архімандрити Платон не був посвячений „по не соответствию с штатным положением монастиря”, як було сказано в указі Синоду. 7 квітня 1790 р. він був посвячений в ігумени Батури́нського монастиря. У 1794 р. став архімандритом і був переведений у другокласний Гамалі́вський монастир. З 1794 р. ігуменом Батури́нського монастиря стає Павло Чедне́вський [16, С.289-290].

Макса́ківський монастир входив до складу Новгород-Сіверської єпархії. У маєтностях монастиря мешкало понад 1000 душ чоловічої статті, які обробляли землю, працювали у 6 млинах, 3 гуральнях, ловили рибу у 17 озерах. У 1786 р. монастир був закритий [17, С.77]. Наступного 1787 р. у його приміщеннях уперше в Україні було організовано заклад на 24 місця для лікування психічно хворих.

Представляє інтерес Глухівський Успенський монастир третього класу. Цікаво, що це був єдиний жіночий монастир Новгород-Сіверської єпархії, який не був секуляризований. Зберігся цікавий документ про відведення землі Успенському жіночому монастирю. Такого змісту „Великому господину преосвященному Иллариону епископу Новгород-Северскому и Глуховскому. Нижайшие донесения. По силе ее императорского величества указа третеклассному Успенскому девичьему штатному монастырю отвести земли леса, людей по указанному штату. Ваше преосвященство прошу о вышесказанном повелеть учинить милостивое архиастырское определение.” [18, Арк.3].

Новгород-Сіверський Спасо-Преображенський монастир став кафедральним, а його колишній архімандрит, як уже зазначалося, Євстафій Пальмовський був

відправлений на пенсію і оселився у Києво-Печерській лаврі [19, С.139-140].

Таким чином, у Новгород-Сіверську єпархію були включені тільки 4 монастирі. Три з них були чоловічими, а один жіночий. Всі інші монастирі залишилися для інших цілей, були перетворені у приходські церкви.

У вересні 1785 р. для задоволення потреб єпархії у священнослужителях була відкрита Новгород-Сіверська духовна семінарія, до якої було переведено частину учнів і викладачів Переяславської духовної семінарії, а також Київської академії [20, С.378-379]. Духовна консисторія мала „1) для бідних нищєтних означити дом для жилища и потребное к содержанию; 2) для школ означено каменное строение, палаты, яко весьма для сего благопристойные, кои оправлены и очищены для сего уже по велению его преосвященства.” [21, Арк.413]. Невдовзі семінарія перетворилася на важливий духовно-навчальний заклад на півночі України.

Організація семінарії та її діяльність були безпосередньо пов'язані з іменем єпископа Іларіона. Його вплив на діяльність семінарії був вирішальним, оскільки Іларіон особисто опікувався цим навчальним закладом. На початку діяльності семінарії у ній існували 4 класи – нижчий клас граматики, вищий клас граматики, клас риторики, клас поезики. До Новгород-Сіверської семінарії було переведено частину учнів і викладачів Переяславської духовної семінарії, а також Київської академії. Станом на 1790 р., у духовній семінарії навчалось понад 470 учнів, діяли класи граматики, піітки, риторики, філософії, богослов'я. У семінарії поступово розширювалися коло і обсяг предметів. Поряд з традиційними латиною, поезикою, риторикою, філософією викладалися грецька, німецька та французька мови, а також математика, геометрія, географія, музика, образотворче мистецтво. За змістом навчальних програм семінарія була загальноосвітнім навчальним закладом [22, С.542.].

1790-1797 рр. – доба розквіту семінарії у Новгороді-Сіверському. Навчальний рік починався у семінарії, як і в інших навчальних закладах, 1 вересня і тривав до початку липня, хоча студентів часто зараховували і протягом року. Для вступу необхідно було пройти співбесіду з префектом. Існувала своя система перевірки знань: домашні завдання, опитування під час уроків, щосуботи – опитування за цілий тиждень та іспити наприкінці навчального року. Важливе місце посідав префект семінарії, котрий відповідав за організацію навчального процесу, виконання програм, успішність студентів, їх матеріальне забезпечення. Йому підлягав суперінтендант, який призначався з учителів і разом з помічниками з числа візитаторів та сеньйорів бурс відповідав за поведінку вихованців семінарії поза її межами.

До 1786 р. семінарія утримувалася за рахунок прибутків монастирів, а також відсотків від грошових пожертв з боку благодійників. У 1786 р. відбулася секуляризація, котра не оминула і Новгород-Сіверську єпархію. За указом від 10 квітня 1786 р., на утримання Новгород-Сіверської семінарії виділялося дві тисячі рублів. Цікаво, що на Чернігівську семінарію виділялось також 2000 р. [23, Арк.2.].

Викладачі Новгород-Сіверської семінарії не були новачками у цій царині. За плечима у них, як правило, були роки навчання у Києво-Могилянській академії та освітньої практики в інших навчальних закладах. Добір викладачів семінарії цілком залежав від єпископа Іларіона. Він, зокрема, звернувся до Синоду з клопотанням „взять мене в новую мою Новгородско-Северскую єпархию для заведення семинарии годных человек из монастырюющих. Теперь смею донести, что нужны мне люди для открытия семинарии и учреждения консистории: ректор семинарии, Михайловского Переясловского монастыря игумен Ваарлам, префект семинарии Архидиакон Платон, да еще для должности иеромонах Христофор. Сих трех человек определит прошу ваше святейшество” [24, Арк.10]. Синод пристав на цю пропозицію і задовольнив прохання Іларіона, який невдовзі рапортував: „Касательно взять в учреждаемой Новгородско-Северскую єпархию, из монастырюющих и других для архиерейского служения нужных мне людей указ получен, о чем святейшему правительствующему Синоду почтенно рапортуую [25, Арк.23].

Фундатор Новгород-Сіверської духовної семінарії єпископ Іларіон Кондратовський народився у містечку Воронежі, навчався у Київській академії, згодом став архимандритом Києво-Межигірського монастиря, а 17 липня 1776 р. Переяславським єпископом. Саме з його ініціативи у 1781 р. в Переяславській духовній

семінарії було відкрито богословський клас, відремонтовано навчальний корпус і побудовано нову бурсу [26, С.45].

На особливу увагу заслуговує ректор Новгород-Сіверської духовної семінарії Варлаам Шишацький. Він народився в 1743 р. у селі Красилівка на Чернігівщині. Навчався у Переяславському колегіумі, а потім у Київській академії. Згодом викладав у Переяславському колегіумі філософію та богослов'я і був його ректором. 30 червня 1777 р. посвячений у ієромонахи, у 1780 р. – в ігумени Мошногірського монастиря, звідки у 1783 р. переведений ігуменом у Переяславський Михайлівський монастир. Протягом 1785-1787 рр. В. Шишацький обіймав посаду ректора Новгород-Сіверської духовної семінарії. У 1794 р. за клопотанням Мінського архієпископа Віктора Садовського був призначений архімандритом Дятловицького монастиря на Пінщині й став намісником архієпископа В. Садковського на Правобережній Україні [27, С.606].

Префектом Новгород-Сіверської семінарії та викладачем риторики й піітики у 1785 р. став ієромонах Платон Романовський. Він навчався у Переяславському колегіумі, а потім у Київській академії. У 1787 р. Платон Романовський був призначений ректором Новгород-Сіверської семінарії та викладачем філософії. У лютому 1796 р. він помер і був похований у Новгород-Сіверському Спасо-Преображенському монастирі.

Після смерті Платона Романовського єпископ Іларіон представив до Синоду двох кандидатів на посаду ректора – ігумена Германа та ієромонаха Києво-Печерської лаври Анатолія Ставицького, який був довгий час префектом Київської академії. Але члени Синоду вирішили інакше, й у 1796 р. на цю посаду було призначено ігумена Орловського Успенського монастиря Ієроніма Загоровського. Він навчався у Київській академії, прийняв чернецтво у Києво-Печерській лаврі й у 1770 р. став ігуменом Орловського Успенського монастиря і префектом Орловської семінарії. Після закриття Новгород-Сіверської семінарії у 1797 р. Ієронім Загоровський залишився архімандритом Гамаліївського монастиря, а у січні 1799 р. був призначений настоятелем Печерського монастиря Нижегородської єпархії.

Префектом Новгород-Сіверської семінарії у 1787-1793 рр. був ієромонах Павло Чедневський, який народився у 1748 р. Після закінчення Київської академії у січні 1776 р. він був призначений на викладацьку посаду в Астраханську семінарію. У 1780 р. Павло Чедневський прийняв чернечий постриг, а у квітні 1786 р. виїхав до Санкт-Петербурга, але невдовзі Синод відправив його у розпорядження Новгород-Сіверського єпископа Іларіона. 7 вересня 1787 р. П. Чедневський посів посаду префекта семінарії. Він також викладав риторику, філософію та французьку мову. У січні 1793 р. був призначений ігуменом заштатного Миколаївського Макошинського монастиря, але з 1796 р. знову викладав богослов'я у духовній семінарії. У квітні 1798 р. П. Чедневський був переведений настоятелем Козелецького Георгіївського монастиря. У 1803 р. він був звільнений за станом здоров'я з пенсією у розмірі 272 руб. 50 коп. на рік. Помер 10 січня 1823 р. [28, С.369-370].

Ще один префект семінарії Іоанн Казанський народився у 1755 р., навчався у Київській академії. У 1783 р. був направлений у Севську семінарію викладачем граматики і географії, а наступного 1784 р. став її префектом. 22 вересня 1784 р. він був посвячений у дякони Севського кафедрального собору. З вересня 1785 р. Іоанн Казанський – священик Севського кафедрального собору і викладач риторики, історії та давньогрецької мови у місцевій семінарії. У 1787 р. був переведений до Новгород-Сіверської духовної семінарії і розпочав викладати давньогрецьку мову. Префектом семінарії і викладачем філософії Іоанн Казанський був у 1794-1797 рр. У 1797 р. став членом Глухівського духовного правління [29, С.371].

Префект Леонтій Риклицький народився у 1766 р., навчався у Чернігівській та Новгород-Сіверській духовній семінаріях. У 1791 – 1793 рр. він викладав у Новгород-Сіверській семінарії піітику і давньогрецьку мову, а у 1793 – 1796 рр. – риторику, філософію і водночас займав посаду префекта. З грудня 1798 р. він – священик Чернігівського Спасо-Преображенського собору. У 1799 р. був направлений на посаду вчителя філософії Чернігівської семінарії. У 1800 р. став протоієреєм, а трохи згодом префектом семінарії [30, С.371].

Після смерті Катерини II відбуваються доленосні зміни у суспільному та релігійному житті всієї імперії. Як відомо, Павло I своїм указом скасовує Київське, Чернігівське і Новгород-Сіверське намісництва та утворює єдину Малоросійську губернію [31, С.2-3]. Нова Малоросійська губернія повністю відповідала кордонам колишньої Гетьманщини. З приходом Павла I пов'язаний останній етап життя Новгород-Сіверської єпархії [32, С. 207]. Після дванадцяти років діяльності вона припиняє свою бурхливу діяльність. Це відбувається у зв'язку з новим адміністративним поділом [33, С.26-27].

У височайшому указі імператора Павла I від 1 вересня 1797 р. були такі розпорядження: 1) єпископа Новгород-Сіверського Іларіона перевести у тому ж званні до управління Могильовською єпархією; 2) колишню Новгород-Сіверську єпархію приєднати до Чернігівської; 3) архієрейський будинок колишнього єпископа Новгород-Сіверського залишити за монастирем, призначити у монастир архимандрита, і бути йому у числі першокласних монастирів з утриманням по штату [34, С.48-49].

Після скасування Новгород-Сіверської єпархії, володіння Чернігівської єпархії розширились, до неї ввійшло приблизно двадцять п'ять міст. Але, щоправда, розширення було недовготривалим. За указом від 16 жовтня 1799 р. до складу Чернігівської єпархії ввійшло тільки десять повітів [35, С.360]. З цього часу Чернігів разом з такими повітовими містами, як Козелець, Ніжин, Сосниця, Конотоп, Ромни, Глухів, Новгород-Сіверський, Стародуб і Мглин, а також 1484 церквами склали Чернігівську єпархію II класу [36, С.71-72].

У 1799 р. єпархіальні межі приводились у відповідність до губернських, на підставі цього створювалися ще кілька нових єпархій. Згідно з цим Переяславський єпископ ставав місцевим архієреєм III класу. Його віданню підпадали 10 українських міст: Переяслав, Прилуки, Пирятин, Лубни, Гадяч, Золотоноша, Хорол, Зіньків, Полтава та Кременчук, що тепер склали Переяславську єпархію. На її території нараховувалось близько 500 церков [37, С.76-77].

Указ від 16 жовтня 1799 р. змінив положення Переяславської єпархії. Цей указ мав важливе значення. Переяславський єпископ звільнявся від залежності Київського митрополита і ставав єпископом Малоросійським Переяславським. Разом з тим нова самостійна єпархія зайняла 15 місце серед єпархій третього класу [38, С.7].

Релігійні нововведення імператора Павла I значно підсилили положення Чернігівської єпархії, яка віднині стала єпархією другого класу. Немаловажні були також заходи нового імператора по відношенню до Переяславської єпархії, які відновили її. З цього часу вона отримала звання єпархії третього класу.

Таким чином, створення Новгород-Сіверської єпархії було важливою подією у історії Північного Лівобережжя. Незважаючи на достатньо невеликий проміжок існування у часі, вона відіграла важливу роль у церковно-релігійному та освітньому житті Чернігівщини. Невід'ємними інституціями єпархії були монастирі, церкви та духовна семінарія. Потрібно сказати, що Новгород-Сіверська семінарія залишила помітний слід у культурно-освітньому житті. Вона була головним духовно-навчальним закладом на півночі України. Духовна семінарія продукувала талановитих вихованців. Маючи добру систему навчання, вона стала духовно-навчальним осередком на півночі України. Приймаючи на навчання всіх бажаючих, діти церковно – та священнослужителів здобували високий рівень освіти. Крім цього, завдяки семінарії збільшувався відсоток освічених людей серед українського населення. Діяльність семінарії поступово перетворювала порівняно невелике містечко Новгород-Сіверський у центр релігійно-освітнього життя.

1.Шевченко В. І. Філософська зоря Лазаря Барановича. – К: Український центр духовної культури, 2001. – 232 с.

2.Сковорода Г. Повн. збір. тв.: У 2-х т. К., 1989. – Т 2. – С.36.

3.Оглоблин О. Люди Старої України та інші праці. – Острого, 2000. – С. 146.

4.Тимошенко А. Героїчне минуле, прекрасне майбутнє // Рад. Полісся. – 1999. – 21 серпня. – С.3.

5.Російський державний історичний архів. – Ф. 796. – Оп. 66.– Спр.135. – Арк. 1.

6.Федірко А.М. Патріотична освічена еліта Новгород-Сіверського на рубежі 18 – 19 ст. – Український історичний журнал, 1998. – № 2. – С. 77.

7. Никодим. Описание бывшей Новгород-Северской епархии // Черниговские губернские ведомости (Часть неофициальная). – 1858. – №42. – С.322.
8. Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. – К., 1990. – С.244.
9. Російський державний історичний архів. – Ф. 796. – Оп. 66. – Спр. 135. – Арк.15.
10. Оглоблин О. Люди Старої України... – С.139-140.
11. IP Н.Б.У. ім. В. І. Вернадського. – Ф.І. – 63.411. Ведомость архиерейским домам соборам и монастырям в Киевской, Черниговской и Новгород-Северской епархии. С указанием сумм расходов на их содержание 1786 год. – Арк.2.
12. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Чернигов, 1873. – Т.4. – С.51-52.
13. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Чернигов, 1873. – Т.3. – С. 267.
14. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Чернигов, 1873. – Т.3. – С.269
15. Историко-статистическое описание Черниговской епархии.– Чернигов, 1873. – Т.3. – С.271-272.
16. Историко-статистическое описание Черниговской епархии.– Чернигов, 1873. – Т.3. – С.289-290.
17. Историко-статистическое описание Черниговской епархии.– Чернигов, 1873. – Т.4. – С.77.
18. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 712. – Оп. 1. – Спр.68. – Арк.3.
19. Оглоблин О. Люди Старої України... – С.139-140.
20. Никодим. Описание бывшей Новгород-Северской епархии // Черниговские губернские ведомости (Часть неофициальная). – 1858. – №44. – С.378-379.
21. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 712.– Оп. 3. – Спр.18.– Арк. 413.
22. Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. – К.,1990. – С.542.
23. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Ф. І. – Спр. 63.411.
24. Російський державний історичний архів. – Ф. 796. – Оп. 66.– Спр.208. – Арк. 10.
25. Там само. – Арк. 23.
26. Пархоменко В. Очерк истории Переяславско-Бориспольской епархии (1733-1785 гг.). – Полтава, 1910. – С.45.
27. Докладніше див: Травкіна О. Архієпископ Варлаам Шишацький та бібліотека „Чернігівських Атен” // Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи. – Чернігів, 2007. – С.606.
28. Никодим. Описание бывшей Новгород-Северской епархии // Черниговские губернские ведомости. – Часть неофициальная. – 1858. – №47. – С.369 – 370.
29. Там само. – С.371.
30. Там само. – С.371.
31. Ковалевский А. Некоторые подробности, касающиеся учреждения Малороссийской (Черниговской) губернии в 1796-1797 годах // Черниговские губернские ведомости (Часть неофициальная). – 1898. – № 1439. – С.2-3.
32. Оболенский Г. Л. Император Павел I. – М.: ООО ТИД «Русское слово – РС», 2001. – 384 с.
33. Брикнер А. Смерть Павла I. Спб., 1907 – С. 27-26.
34. Гумилевский Ф. Описание Новгород-Северского первоклассного мужского монастыря. // Черниговские епархиальные известия (Часть неофициальная). – 1861. – №2.– С.48-49.
35. Никодим. Епископы Черниговские и Новгород-северские. 18 в. – Черниговские губернские ведомости (Часть неофициальная). – 1855. – № 45. – С.360.
36. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. – Т. 3. Православ'я в Україні / За ред. А. Колодного, В. Климова. – К. 1999. – С. 71-72.
37. Гумилевский Ф. Описание Новгород-Северского первоклассного мужского монастыря. // Черниговские епархиальные известия (Часть неофициальная). – 1861. – №2.– С. 76-77.
38. Знаменский И. П. Положение духовенства в царствование Екатерины II и Павла I. – М. 1880. – С.7.

В статье идет речь о хозяйственной и культурно-просветительской деятельности Новгород-Северской епархии (1785-1797).

Ключевые слова: *Новгород-Северская епархия, монастыри, православная церковь.*

In the article the question is about economic and in a civilized manner elucidative activity of Novgorod-siverskoy of diocese (1785-1797).

To the key of word: *Novgorod-siverska diocese, monasteries, Orthodox Church.*

ПЕРШІ СТАРООБРЯДНИЦЬКІ ОСЕРЕДКИ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

Стаття присвячена старообрядницьким осередкам, котрі існували в Чернігівській єпархії з кінця XVII до XIX століть.

Ключові слова: слобода, старообрядці, Гетьманщина.

Цікавість до проблеми старообрядницьких громад на території Чернігівщини останнім часом значно зросла. Ряд науковців намагався висвітлити широке коло аспектів даної проблеми. Проте деякі питання залишились не висвітленими взагалі чи висвітлені лише в контексті інших досліджень. Таким малоз'ясованим питанням залишається проблема, так би мовити, внутрішньої конфесійної приналежності старообрядців, котрі емігрували на Чернігівщину. Спроби з'ясувати дане питання можна прослідкувати в працях дослідників XIX століття. У наступні періоди науковці головним чином обмежувались поділом старообрядців на попівців та безпопівців. Слід зазначити, що головною проблемою, котра перешкоджає з'ясувати істину, є крайня бідність достовірної джерельної бази. Головним і найбільш точним джерелом виступають статистичні переписи старообрядців, котрі проводились, починаючи з початку XVIII століття, досить регулярно. Через значну розмаїтість старообрядницьких течій та згод царські урядовці обмежувались поділом усіх розкольників на тих, хто визнає священництво, тобто попівців, і тих, хто не визнає, тобто безпопівців. Такий поділ використовувався до середини XIX століття. Представники уряду рідко вдавались в усі нюанси віровчень старообрядців. І цьому є раціональне пояснення: для нього найголовнішим аспектом був ступінь лояльності розкольників до держави і церкви. Тому поділу старообрядців на поміркованих попівців і радикальних безпопівців було цілком достатньо.

Слід мати на увазі, що в цілому процес поділу старообрядництва відбувався протягом усього існування старообрядництва. Тому метою даної роботи є висвітлення перших попівських напрямків на території Ветки та Стародубщини.

Історично склалось, що територія Чернігівщини являла собою один із головних центрів попівщини. Перша старообрядницька громада емігрувала на територію Гетьманщини в 70-х роках XVII століття, що доводив у своїх працях Лілеєв¹. На чолі цієї громади був московський священник Кузьма. Згодом у Стародубському полку з'явився ще один священник дониконівського поставлення – Стефан, котрий оселився, як вказує М. Доброгаєв, у слободі Митьківка.² Та надовго закріпитись у Стародубському полку їм не вдалося, оскільки після стрілецького повстання в Москві у 1682 році вони змушені були перейти за польський кордон. Там, на прикордонній території, виникло поселення Ветка, котрому судилося на довгі роки стати одним із головних центрів попівського напрямку старообрядництва. З 80-х років XVII століття починається наступний етап еміграції старообрядців на територію Чернігівського та Стародубського полків і до закордонної колонії Ветки. Остання, перебуваючи в безпосередній близькості з північними полками Гетьманщини, активно підтримувала духовний зв'язок зі своїми одновірцями по інший бік кордону. Фактично територія Чернігівського та Стародубського полків

© Акименко Сергій Миколайович – аспірант кафедри українознавства, політології і соціології Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка.

була територією духовного впливу Ветківської колонії.

Початковий етап розвитку поповщини на Чернігівщині пов'язаний з діяльністю священників Кузьми та Стефана, котрі були висвячені ще до реформ патріарха Никона. У своїй церковній діяльності вони керувалися традиційними правилами православної дореформеної церкви. Священики виконували усі церковні служби, окрім літургії, оскільки не мали для цього храму. Єдиним нововведенням, котрим користувалися старообрядницькі священники, було повторне перехрещування тих, хто приходив з православної церкви. В.В. Андреев указував, що після занурення у воду перехрещуваний мав проклясти никоніан і пообіцяти не вступати з ними в суперечки³. Крім того, оскільки старообрядці не мали свого храму, то не мали змоги поповнювати запаси святих дарів, необхідних для причастя. Ці дари готувалися в першій частині літургії – проскомидії. У такій ситуації піп Кузьма під час приготування проскур у тісто додавав частину святих дарів, запасених заздалегідь⁴. Керуючись усталеними поглядами щодо представників офіційної церкви, Кузьма і Стефан вороже ставились до священників, котрих було висвячено за патріарха Никона, і проповідували це серед своєї пастви. Подібне яскраво відобразилось під час появи на Стародубщині, а згодом і у Ветці священника Іосафа. Він мав дониконівське хрещення, проте отримав священницький сан уже після смерті патріарха Іосифа, хоча, як він сам стверджував, тверський архієрей висвятив його по старих книгах і старому обряду⁵. У перший час перебування у Ветці старообрядницьке населення ставилося до нього зневажливо. Проте після смерті Кузьми і Стефана жителі Ветки, розуміючи свою безвихідь, самі запросили Іосафа проводити церковну службу⁶. Найвизначнішим досягненням Іосафа в період перебування у Ветці було будівництво церкви. З цією метою, як вказував Алексеєв, Меланією, старицею Белевською, був привезений антимінс, котрий був обов'язковим атрибутом ведення літургії⁷. Проте, як вказував Лілеєв, Іосаф помер у 1695 році, не встигнувши освятити новозбудовану церкву⁸.

Період з кінця XVII - початку XVIII століть поклав початок внутрішнім конфліктам серед розкольників, що призвело до появи окремих напрямків старообрядництва взагалі та поповців зокрема. Першим напрямком, котрий виділився у середовищі поповців, був авакумівський толк, або онуфріївщина. Він виник в Керженці, одному з перших значних центрів старообрядців-поповців. На початку 90-х років XVII століття до Онуфрія, одного з керженських старців, потрапило кілька листів протопопа Авакума. У них містилося чимало грубих догматичних помилок, проте, спираючись на них, Онуфрій почав проповідувати, що викликало опір у більшості старообрядців-поповців⁹. З приводу цих листів у Керженці точилися тривалі й палкі суперечки, які закінчилися уже після смерті Онуфрія у 1717 році примирненням ворогуючих сторін з підписанням так званого «мирового сувою». Причому онуфрієвці відмовилися від спірних листів¹⁰. Онуфріївщина не мала своїх прихильників ні на Стародубщині, ні у Ветці, проте дискусії, що точилися довгий час, відкрили низку спірних питань, котрі далеко не завжди вирішувалися взаємним порозумінням.

По смерті священника Іосафа ветківці запросили до себе Феодосія, останнього у цьому регіоні священника дониконівського посвячення. Саме з діяльністю Феодосія пов'язане стрімке піднесення Ветки і перетворення її на духовний центр старообрядництва поповського напрямку. Прийшовши у Ветку, Феодосій запросив до себе ще двох священників: свого брата Олександра із Рильська та Григорія з Москви¹¹. Слід зауважити, що ці священники були висвячені за новим обрядом, проте через незаперечний авторитет Феодосія місцеві старообрядці прийняли їх без особливих вагань.

У першу чергу Феодосій перебудував церкву Іосафа, після чого освятив її разом з Олександром та Григорієм на честь Покрови Пресвятої Богородиці. Вибір освячення можна пояснити тим, що Феодосій перевіз у Ветку із Калуги древній іконостас разом з вітварними воротами, котрі він знайшов у покинутій церкві Пресвятої Богородиці¹². Згодом навколо цієї церкви виник і монастир. З появою

церкви популярність цього регіону значно зросла, що збільшило інтенсивність переселенських потоків не лише у Ветку, але й на Стародубщину. Відповідно зростали і потреби у церковних відправах місцевого старообрядницького населення. З цією метою Феодосій прийняв із Калуги священника-перебіжчика Бориса і направив його в стародубські слободи¹³.

Зі збільшенням старообрядницького населення на Чернігівщині на межі XVII - XVIII століть у середовищі попівців гостро постало питання стосовно священства, без якого неможливо досягнути християнського спасіння. До цього часу священників дониконівського посвячення залишались одиниці, власної ієрархії вони не мали. Рішенням даної проблеми було прийняття священників з офіційної православної церкви. Проте дискусії точилися довкола питання, яким чином приймати таких священників. У результаті саме це стало каменем спотикання. Вирішення цієї проблеми зумовлювало появу нової течії в попівстві.

Розв'язання цього питання відбувалося шляхом компромісів. Оскільки за прикладом Кузьми і Стефана всіх, хто перейшов у старообрядництво, слід було перехрещувати, то відповідно перехрещувати необхідно і священників. Проте при цьому вони позбувалися свого священницького сану. А якщо не перехрещувати священника, то не може бути й мови про його священство. Як варіант вирішення цієї проблеми ветківці провели обряд хрещення священника у повному священницькому вбранні. Проте цей варіант їх не задовольнив, тому процес занурення у воду було замінено ходінням навколо купелі, а помазання миром відбувалося без зняття священницького вбрання, котре лише трохи піднімалось¹⁴. Згодом цей, так би мовити, проміжний варіант між першим і другим чином прийняття до лона церкви було повністю замінено на інший чин, за яким новоприбулого священника лише помазували миром, а той прилюдно одрікався від ересі. Такими правилами керувався і отець Феодосій. Проте і цей варіант керженці, деякі ветківці та стародубці вважали недоцільним, оскільки помазання миром теж позбавляло ієрея священства, крім того, відчувалась гостра нестача дониконівської злагоди. Представники Керженських скитів пропонували приєднувати попів-перебіжчиків через відречення від ересей, тобто за третім чином, без миропомазання. Однак ця пропозиція зустріла у Ветці гостру критику. Щоб виправити становище, Феодосій зважився зварити власне «миро», що поклато початок так званій ветківській згоді в попівському середовищі. Крім того, характерним для цього напрямку було: прийняття ікон, авторами яких були не тільки старообрядці; дозволялося спілкуватись та приймати їжу з неодновірцями; священники могли у разі своєї відсутності в парфії обирати світську людину для виконання найнеобхідніших церковних треб¹⁵. Крім власне Ветки, ця згода була поширена на Стародубщину, в Керженці, на Дону та в інших місцях. Щодо Стародубщини, то осередками ветківської згоди були Покровський Митьківський чоловічий монастир¹⁶, котрий розташовувався між слободами Митьківка та Климово; Новопокровський Святський та Красноборський Іоанна Предтечі чоловічі монастирі¹⁷; Казанський Климівський жіночий монастир¹⁸.

Як заперечення ветківської згоди, так і взагалі попівства, на початку XVIII століття виникає дияконівська згода, коли у Керженці в суперечках про догматичні листи Авакума було порушене питання про форму хреста. Проти захисників листів Авакума на Керченському старообрядницькому соборі 1708 р. виступили Тимофій Матвійович Лисенін та диякон Олександр, котрі швидко знайшли прихильників. Вони визнавали «дійсним і животворящим» також і чотирикутний хрест і, крім того, заперечували традиційний для всіх старообрядців-попівців порядок кадіння під час церковних богослужінь, ввівши свій порядок. Через це представників нової попівської згоди називали ще «новокадильниками»¹⁹. Дияконівці активно заперечували законність звареного отцем Феодосієм у Ветці мира. В дияконівській згоді, як і у всіх попівців, використовували миро, зварене ще в дореформений період, розбавляючи його олією. Протистояння між представниками ветківської та дияконівської згод тривало довгий час, інколи доходючи до того, що один одного називали

вали єретиками. Проте дияконівська згода знайшла своїх прибічників на Стародубщині та у Ветці. Після розорення єпископом Питиримом Керженських скитів значна частина дияконівців переселилася на Чернігівщину та за польський кордон, що зміцнило їх позиції в даному регіоні. Та місцем їх компактного проживання стала Стародубщина, де засновували свої церкви та монастирі. Так, В.П. Семенов у своєму географічному описі вказував, що в посаді Злінка існував Каменський скит дияконівської згоди²⁰. У статистичних переписах він значився як жіночий, де в 1848 році проживало 116 стариць²¹.

Наявність церкви і попів у старообрядців Ветки та Стародубщини дала змогу задовольнити найнеобхідніші духовні потреби, та не вирішувала проблему загалом. Для повноцінного функціонування церкви необхідні були архієреї, котрі зробили б старообрядницьку церкву самодостатньою. Ясна річ, що таких серед старообрядців не було. Звідси випливало, що необхідно знайти такого архієрея, котрий прийняв би старообрядництво чи висвятив у цей сан когось із представників старообрядницького священництва. В першій чверті XVIII століття старообрядцями був проведений ряд спроб у відновленні ієрархії, проте всі вони закінчилися невдачами. Та в 1734 році ветківцям, здавалося, пощастило – вони дізналися про опального єпископа Епіфанія, котрого з Києва відправили у заслання на північ Росії. Старообрядці викрали Епіфанія і перевезли до Ветки. Там він почав відправляти архієрейську службу і висвячувати нових священників та дияконів²². Проте вже у 1735 р. Ветківська колонія була розорена царськими військами, а самого єпископа ув'язнено в Києві, де він і помер. Згодом старообрядцям стало відомо, що Епіфаній здобув архієрейський сан шляхом обману молдавського митрополита. В результаті більшість старообрядців Ветки і Стародубщини відреклась від Епіфанія. Ті ж із старообрядців, котрі продовжили визнавати його за єпископа, утворили епіфанівську згоду. Представники цієї нечисленною згоди у богослужбовій практиці наслідували ветківців, з єдиною різницею, що визнавали авторитет Епіфанія та священників, висвячених ним. Осередком епіфаніївської згоди на Чернігівщині був Клинецький Преображенсько-Миколаївський чоловічий монастир²³. У самих же Клиньцях епіфаніївців була значна кількість. Також на даній території існував Епіфаніївський чоловічий скит-монастир з каплицею²⁴.

Ветківська, дияконівська та епіфаніївська згоди охоплювали собою переважаючу кількість старообрядницького населення Чернігівщини до XIX століття, коли було утворено Єдиновірську церкву та утворилась Білокриницька старообрядницька ієрархія. Надалі ці старообрядницькі напрямки відігравали значну роль в історії старообрядництва.

1. Лилеев М.И. Из истории раскола на Ветке и Стародубье XVII – XVIII вв. Вып. I. - Киев, 1895. – С. 364.
2. Доброгаев М. Посад Митьковка // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1909. – № 24. – С. 897.
3. Андреев В.В. Раскол и его значение в народной русской жизни. – СПб., 1870. – С. 118
4. Там же. – С. 119.
5. Макарий. История русского раскола, известного под именем старообрядчества. - СПб., 1889. – 404 с. - С. 295.
6. История о бегствующем священстве / Соч. Ивана Алексеева (1755) // Летописи русской литературы и древности / Изд. Н. Тихонравовым. - М., 1862. - Т. 4. [Отд.] III. - С. 53-69 (60)
7. Там само. – С. 63.
8. Лилеев М.И. Названа праця. - С. 168.
9. Журавлев Андрей Иоаннов. Полное историческое известие о древних стригольниках и новых раскольниках, так называемых старообрядцев в их учении, делах и разногласии. - СПб., 1795. – Ч. 3. – С. 2.
10. Смирнов П.С. История русского раскола старообрядчества. – СПб., 1895. – С. 127.
11. История о бегствующем священстве... - С. 62.
12. Лилеев М.И. Названа праця. - С. 181.
13. История о бегствующем священстве... - С. 63.
14. Смирнов П.С. Названа праця. – С. 131.
15. Макарий. Названа праця. - С. 298-299.

16. ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 11060. – Арк. 114.
17. ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 3537. – Арк. 4.
18. ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 3787. – Арк. 5.
19. Есипов Г. Раскольничьи дела XVIII столетия. – СПб., 1861. – Ч. II. – С. 623.
20. Семенов В.П. Россия. Полное географическое описание нашего отечества. – СПб.: 1903. – Т. 7. – С. 442.
21. ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 11060. – Арк. 114.
22. История о бегствующем священстве... - С. 65.
23. ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 3537. – Арк. 4.
24. ДАЧО. – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 3787. – Арк. 5.

Статья посвящена старообрядческим направлениям, которые существовали в Черниговской епархии с конца XVII до XIX веков.

The article is devoted to Old Believers movements that existed in the Chernigov region at the end of XVII to XIX centuries.

